

Trėmimai Vakarų Ukrainoje: bausmė už nelojalumą (1939–1941 m.)

Norint suprasti bolševizmo fenomeną, reikia detalai atkurti prievartos – svarbiausios varomosios jėgos, kuri vertė judėti didžiulį valstybinį ir visuomeninį organizmą, – mechanizmus ir technologijas. Sovietų režimui būdinga tai, kad jis be paliovos kūrė naujus represijų prieš savo liaudį kanalus, priemonės ir atitinkamą atributiką. Senovės romėnų „liaudies prieš“ sąvoką pavertusi grynai ideologiniu fetišu, sistema diferencijavo sovietinės teisės subjektų, kuriems buvo taikomas šis apibrėžimas, metodikas, lygius ir veikas.

Tik iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad politines „Kremliaus svajotojų“ deklaracijas ir teisinę ideologiją bei praktiką skiria neperžengiama praraja. Iš tiesų šios dichotomijos paskirtis – užmaskuoti totalitarinio režimo baudžiamąjį kryptingumą nevykusiais manevrais ir mėginimais vaizduoti tai kaip kovą su „socialistinio teisėtumo“ pažeidimais. Kitaip sakant, viena šios „hidros“ galva skelbė demokratinius šūkius ir liaupsino „humaniškiausią ir teisingiausią visuomenę žmonijos istorijoje“, o kita priiminėjo beprecedenčius griežtus nuosprendžius tiems, kurie pateko į proskripcinius (paskelbtų už įstatymo ribų žmonių) sąrašus.

Kaip viena didžiausių totalitarinės valstybės atramų, teisinė politika, baudžiamasis aparatas ir atitinkamos institucijos turėjo užtikrinti nuolatinį spaudimą, kuris garantavo visuotinę visų gyvenimo sričių kontrolę.

Tačiau didžiausia problema, mūsų manymu, buvo represijų legitimavimas, kurio nebuvo galima ignoruoti, nes rekėjo formuoti tam tikrą visuomenės nuomonę užsienyje ir šalyje. Pastarąją aplinkybę reikia išnagrinėti atskirai, turint galvoje liguistą komunistų vadovybės polinkį vaizduoti, kad liaudies masės neva pritaria jos odioziniais eksperimentams ir net plačiai nuskambėjusiems „liaudies priešų“ teismo procesams. Šiuo atžvilgiu ypatingą vaidmenį turėjo atlikti dažnai vartojama „priešo įvaizdžio“ etiketė. Skiriamoji riba ėjo visomis įmanomomis kryptimis, pradedant politinėmis (iš pradžių buvo persekiojami menševikai ir eserai, vėliau – buožės, nepmanai, trockininkai, zinovjevininkai, bucharininkai) ir baigiant etio-konfesinėmis (buvo kalbama apie „reakcinę dvasininkiją“, „buržuazinius nacionalistus“, „kosmopolitus“ ir kt.). Valstybės valdymo pagrindą sudarė baimės, sumaniai įdiegtos į masių ir individų sąmonę. Ne tik aiški, bet ir potencialiai galima opozicija buvo gąsdinama ir baudžiama įvairiomis priemonėmis. Išskirtinė gąsdinimo ir baudimo priemonė buvo didžiulių gyventojų masių, įtariamų priešišku bolševikų sistemai, trėmimai.

Pažymėtina, kad priverčiamąją migraciją, kaip represinės politikos priemonę, bolševikų režimas naudojo ir XX a. trečiajame–ketvirtajame dešimtmečiais. Pirmosiomis trėmimų iš Ukrainos į tolimus šalies rajonus aukomis tapo subuožinti valstiečiai. Kaip

tik jie sudarė pirmąjį masinį kontingentą, reikalingą valstybės vykdomai specialiosios kolonizacijos politikai įgyvendinti. Būtent valstybė siekė negyvenamus ir mažai gyvenamus šalies rajonus „įsisavinti“ prievartiniais perkėlimais¹. Šia politika siekta išspręsti iškart dvi užduotis: pašalinti iš europinės dalies „nepatikimus“ gyventojus ir išnaudoti pigią darbo jėgą – daugybės žmonių, kurių teisės suvaržytos, darbą.

Pasirašius Molotovo–Ribbentropo paktą ir po to prijungus prie Sovietų Sąjungos Vakarų Ukrainos žemes, prasidėjo „nepatikimų elementų“ valymas iš šių teritorijų.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad trečiajame–ketvirtajame dešimtmeciais svarbiausias gyventojų priskyrimo prie „sovietinei santvarkai svetimų“ asmenų kategorijos požymis buvo politinė orientacija ir socialinė kilmė, o Antrojo pasaulinio karo metais – etninis principas. Tačiau dažniausiai remtasi visais minėtais kriterijais. Antai remiantis Ypatinągojo pasitarimo prie SSRS NKVD 1939 m. rugpjūčio 11, 15 ir 23 d. nutarimu pagal „Iškeldinimo į Šiaurės Kazachstaną Irano piliečių ir jų šeimų narių planą“ iš Ukrainos SSR „išvažiuo“ 191 iraniečių kilmės asmuo².

VKP(b) CK Politinis biuras 1939 m. lapkričio 10 d. priėmė nutarimą dėl pabėgėlių iš vokiečių kariuomenės užimtų teritorijų. Būdinga tai, kad dokumente buvo pabrėžta, jog „dalį pabėgėlių reikia tikslingai panaudoti kaip darbo jėgą“³. Iš tikrųjų per visas keturias trėmimų bangas, nuvilnijusias per Vakarų Ukrainą ir Vakarų Baltarusiją 1939–1941 m., siekta dviejų svarbiausių tikslų: „išvalyti“ iš regiono aiškius ir slaptus sovietų valdžios priešus, taip pat įbauginti likusiuosius. Iš esmės tai buvo tam tikros formos valstybinis teroras. Likusioje Sovietų Sąjungos dalyje masinės represijos iki Antrojo pasaulinio karo pradžios buvo įprastas reiškinys, o naujai prijungtuose Vakarų Baltarusijos regionuose, Ukrainos pietvakarių regione,

Baltijos valstybėse, iki tol gyvenusiose buržuazinės demokratijos sąlygomis, tai buvo baisus netikėtumas.

Pažymėtina, kad nuo to momento, kai sovietinė kariuomenė įsiveržė į Lenkiją, ir iki oficialaus Vakarų Ukrainos sričių prijungimo prie Ukrainos SSR ir SSRS intensyvios represinės priemonės pusantro mėnesio buvo taikomos prieš tuos asmenis, kurie nebuvo Sovietų Sąjungos piliečiai, t. y. prieš užsienio piliečius (jie jau iš pat pradžių atsidūrė už įstatymų ribų).

Vienas didžiausių priverčiamojo pobūdžio migracinių projektų buvo lenkų persikėlėlių iškeldinimas iš vakarinių Ukrainos SSR ir Baltarusijos SSR sričių. Šios kategorijos teisinis statusas – „specialiai perkelti asmenys“, vėliau – „specialieji tremtiniai“. Šios akcijos motyvai sietini su sovietinės vadovybės požiūriu į persikėlėlius kaip į „pikčiausius darbo liaudies priešus“. Šiuo atveju klasinis požiūris į potencialų represijų objektą sutapo su nacionaliniu, nes būtent lenkai (o ne ukrainiečiai, baltarusiai, žydai) – Lenkijos piliečiai – buvo laikomi pagrindine priešiškos valstybės, nustojusios egzistuoti 1939 m. rugsėjo mėn., nacija.

Stalinas nebūtų buvęs Stalinas, jei kartu su politiniais uždaviniais nebūtų sprendęs dar kelių panašių uždavinių. Būtina dar kartą atkreipti dėmesį į tai, kad jau SSRS LKT 1939 m. spalio 29 d. nutarimo Nr. 2122-617 3-iajame punkte SSRS miškų pramonės liaudies komisariatas buvo įpareigotas „užtikrinti, jog bus pasirengta priimti, apgyvendinti ir panaudoti darbe persikėlėlius, siunčiamus dirbti miško pramonėje“⁴. Šio dokumento teiginiai sukonkretinti „Nuostatuose dėl specialiųjų gyvenviečių ir persikėlėlių, iškeldinamų iš vakarinių USSR ir BSSR sričių, įdarbinimo“, taip pat SSRS NKVD instrukcijoje „Apie lenkų persikėlėlių perkėlimo iš vakarinių USSR ir BSSR sričių tvarką“. Specialiojo tremtinio statusą

apibrėžė tam tikras režimas, bausmių už jo pažeidimus sistema, buities, darbo ir jo apmokėjimo sąlygos, registracijos ir įskaitos organizavimas. Beje, specialiųjų gyvenviečių vidaus taisyklės nustatydavo Ukrainos SSR NKVD pataisos darbų kolonijų skyriaus viršininkas, o administraciniu specialiųjų gyvenviečių valdymu privalėjo rūpintis SSRS NKVD rajonų ir gyvenviečių komendantūros⁵.

Kalbant apie etninius akcijos aspektus reikia konstatuoti, kad praktiškai visi lenkai neigiamai vertino vokiečių ir sovietų įsiveržimą bei naująją valdžią. Tai padeda išvelgti šią tokią logiką Kremliaus veiksmuose.

Tačiau tarp prievarta išskeldintųjų iš etninių Ukrainos anklavų, kurie iki 1939 m. įėjo į Žečpospolitos sudėtį, buvo daug ukrainiečių. Kuo gi vadovavosi trėmimo organizatoriai šiuo atveju? Atsakymą randame lakoniškose specialiai perkeltųjų asmens bylų anketose. Antai Vasilija Bogonoso šeima (žmona ir dvi dukterys – 5 ir 7 metų) 1920 m. persikėlė iš Bžego apskrities į Židačiovo apskritį Drogobyčiaus srityje. Šeima turėjo 6 margus žemės, 3 stambius raguočius, vieną pjaujamąją, medinį gyvenamąjį namą ir ūkinį pastatą, ir dėl to sovietiniai organai priskyrė šį ūkį prie stiprių vidutinių ūkių. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad žmona neva „tyčiojosi iš valstiečių“, šeima kaip „socialiniu atžvilgiu pavojingas elementas turėjo būti pašalinta“. Kitas ukrainietis, Piotras Rebetas, turėjo penkis vaikus (nuo 7 iki 17 metų), namą, daržinę, dvi karves, 1923 m. už savo pinigų nusipirko iš dvarininko 3,5 margo žemės, vėliau gavo iš valstybės dar 1 margą. 1924–1929 m. jis buvo Peremyšlianų apygardos teismo prisiekusysis posėdininkas. P. Rebetas nebuvo persikėlėlis, visą gyvenimą jis gyveno Peremyšlianų apskrityje (Drogobyčiaus sr.). Taigi galima daryti prielaidą, kad jo šeima buvo ištremta pagal socialinio statuso ir visuomeninio aktyvumo požymius⁶.

Kartu su persikėlėliais prievarta turėjo būti perkelti ir eiguliai, nes jie buvo laikomi Lenkijai po Pirmojo pasaulinio karo priklausiusių Vakarų Ukrainos žemių kolonizavimo pradininkais. Drogobyčiaus srityje tarp miško eigulių buvo 122 lenkai ir 238 ukrainiečiai⁷.

Per 1939 m. ketvirtąjį ketvirtį į Ukrainą atvyko 32 775 pabėgėliai ir 15 tūkst. bedarbių, anksčiau gyvenusių Lenkijoje. Pabėgėlius įkurdino 11 Ukrainos SSR sričių, o štai bedarbius „įdarbino“ Donbaso anglių pramonės įmonėse. Sovietų specialiosios tarnybos rinko duomenis apie kiekvieną migrantą ir joms pavyko nustatyti, kad tarp bedarbių yra 157 įvairių „antisovietinių“ partijų nariai, 111 komercinių įmonių savininkų ir prekybininkų. Pagal nacionalinę sudėtį tarp bedarbių, atvykusių į Stalingrado sritį, buvo 2793 žydai, 1072 ukrainiečiai, 647 lenkai, į Nikolajevo sritį – 978 žydai, 138 ukrainiečiai, 109 lenkai, į Černigovo sritį – 208 žydai, 3418 ukrainiečių, 153 lenkai, 171 rusas. Specialiosios tarnybos pažymėjo, kad „priešiški elementai vykdo aktyvią antisovietinę veiklą ne tik tarp atvykusių darbininkų“, bet ir vietinėse darbo įmonėse, „skleisdami visokiausius šmeižikiškus gandus apie gyvenimą ir tvarką Sovietų Sąjungoje ir girdami gyvenimą buvusioje Lenkijoje“. „Siekiant užkirsti kelią kontrrevoliucinei veiklai, – raportavo Lavrentijui Berijai Ukrainos SSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojas Nikolajus Gorlinskis, – Ukrainos SSR NKVD viršininkams duoti nurodymai atskleistą antisovietinį elementą suimti, bylas perduoti nagrinėti Ypatingajam pasitarimui prie SSRS NKVD.“⁸

Regiono gyventojų reakciją į minėtas priemones rodo specialiųjų tarnybų užfiksuoti piliečių pasisakymai. Pavyzdžiui, vienas Drogobyčiaus srities Dobromilio apskrities Gubičių kaimo valstietis sakė: „Trėmimas buvo teisinga priemonė, nes per-

sikėlėliai buvo policijos skundikai, tyčiojosi iš ukrainiečių, atimdavo iš darbo valstiečių geriausias žemes.“ Tarp tremiamųjų vyravo kitokios nuomonės. Tos pačios apskrities gyventojai lenkai manė, jog juos tremia dėl to, kad jie „buvo Lenkijos vyriausybės atrama“. „Mus tremia tik dėl to, kad mes esame lenkai, o mūsų namuose apgyvendins ukrainiečius. Nors sovietų valdžia teigia, kad visos tautybės jai yra vienodos, tačiau tai – tik žodžiai, o iš tiesų valdžia rūpinasi tik ukrainiečiais.“⁹ Apie šio „rūpinimosi“ ypatumus kalbėsime vėliau, nors iš tiesų politika lenkų ir ukrainiečių gyventojų atžvilgiu buvo skirtinga.

Įdomu tai, kad įgyvendinti 1940 m. sausio 22 d. operatyvinį planą buvo pavesta apylinkių *troikoms*, į kurių sudėtį įėjo NKVD sričių Valstybės saugumo valdybos (UGB) skyrių viršininkai ir įgaliotiniai, NKVD apskričių skyrių viršininkai ir jų pavaduotojai. Be to, vien Lvovo srityje apylinkių *troikoms* buvo priskirtos 1425 operatyvinės grupės, kurias sudarė 4660 UGB operatyvinių darbuotojų, 200 srities milicijos ir vidaus reikalų kariuomenės komjaunimo atstovų, raudonarmiečių ir komunistų. Skubiais atvejais jiems turėjo ateiti į pagalbą atsarginės operatyvinės grupės, kurias sudarė 240 žmonių. Su šitokiomis pajėgomis planuota išskeldinti 3904 persikėlėlių ūkius (21 648 žm.) ir 348 eigulių ūkius (1732 žm.)¹⁰.

Šios *troikos* tik iš išorės buvo panašios į grėsmingas XX a. ketvirtojo dešimtmečio *troikas*, kurios greitai ir neteisėtai teisė „liaudies priešus“. Nors jų funkcijos ir skyrėsi, 1940 m. *troikos* paliko ne mažiau ryškų pėdsaką stalininio režimo represijų prieš savo liaudį istorijoje negu jų pirmtakės ketvirtajame dešimtmetyje.

Į pirmąją trėmimų (persikėlėlių ir eigulių) bangą pateko 17 206 šeimos (89 062 žm.), iš jų Lvovo srityje – 20 966 žm., Volynės – 8858, Drogobyčiaus – 10 593, Ternopolio – 31 640, Rovno – 7922, Stanislavo – 9083 žm.¹¹

Tačiau baigiantis 1940 m. pirmajam ketvirčiui specialiųjų tarnybų vadovybė padarė išvadą, jog sovietų valdžios priešų Vakarų Ukrainos žemėse yra tiek daug, kad būtina pasinaudoti ankstesnių metų patirtimi ir pasitelkti neteisminius organus – tas pačias *troikas*. Pagrindu tapo SSRS liaudies komisarų L. Berijos pranešimas, 1940 m. kovo mėn. pradžioje nusiųstas VKP(b) Centro komitetui. Jame buvo pažymima, kad Ukrainos ir Baltarusijos vakarinių sričių kalėjimuose yra daug buvusių lenkų armijos karininkų, policijos ir žvalgybinių organų bendradarbių, Lenkijos kontrrevoliucinių partijų narių, atskleistų pasipriešinimo organizacijų dalyvių, perbėgėlių ir pan.; visi jie buvo laikomi „amžiniais sovietų valdžios priešais“. Esą būdami lageriuose karo belaisviai karininkai ir policininkai „mėgina tęsti kontrrevoliucinę veiklą, skleidžia antisovietinę agitaciją. Kiekvienas jų tik ir laukia, kada išeis į laisvę, kad galėtų aktyviai įsitraukti į kovą su sovietų valdžia“, rašoma dokumente. Karo belaisvių lageriuose buvo laikomi 14 736 buvę karininkai, valdininkai, dvarininkai, policininkai, žandarai, kalėjimų prižiūrėtojai, persikėlėliai ir žvalgybininkai (97 proc. sudarė lenkai), o kalėjimuose – 18 632 suimtieji (iš jų 10 685 lenkai). Kaip tik šių kategorijų žmonių likimą spręsti patikėta atnaujintai Vsevolodo Merkulovo, Bogdano Kobulovo ir Baštanovo *troikai*¹².

VKP(b) CK 1940 m. kovo 5 d. nutarimu SSRS NKVD nurodyta, kad minėta *troika* išnagrinėtų 14 700 karo belaisvių, valdininkų, žandarų, kalėjimų prižiūrėtojų, žvalgybininkų bylas, taip pat 11 tūkst. suimtų bei Vakarų Ukrainos ir Vakarų Baltarusijos kalėjimuose laikomų „įvairių kontrrevoliucinių šnipinėjimo ir diversinių organizacijų narių, buvusių dvarininkų, fabrikantų, buvusių lenkų karininkų, valdininkų ir perbėgėlių“ bylas „skubos tvarka, skiriant jiems aukščiausią bausmę – sušaudymą“. Bylos buvo

nagrinėjamos nedalyvaujant suimtiesiems ir nepateikus kaltinamosios išvados¹³.

Kadangi žmonių likimas buvo sprendžiamas pagal sąrašus, tai remiantis minėtais nutarimais represuoti asmenys ir buvo vadinami „sąrašiniais“ arba „žinyniniais“.

Nesunku pastebėti, kad tiek šį, tiek daugelį kitų baudžiamojo represinio pobūdžio nutarimų, kuriais remiantis buvo nužudyta dešimtys tūkstančių žmonių, priėmė ne aukščiausiasis įstatymų leidimo organas, o komunistų partijos Centro komitetas. Tačiau net jeigu masinis teroras ir būtų formaliai sankcionuotas SSRS Aukščiausiosios Tarybos įsakais, tai nepateisintų neteisėtų, nusikalstamų SSRS partinės vadovybės veiksmų. Nevalingai ateina į galvą mintis, kad už šį nusikaltimą, kaip ir už kitus nusikalstamus totalitarinio režimo veiksmus, niekas taip ir nebuvo nubaustas. Menka paguoda, kad šeštojo dešimtmečio pabaigoje šalies vadovai pripažino šiuos faktus. 1959 m. SSRS KGB pirmininkas Aleksandras Šeļepinas pranešė Nikitai Chruščiovui, kad remiantis VKP(b) CK 1940 m. kovo 5 d. nutarimu ir SSRS NKVD specialiosios *troikos* sprendimu 1940 m. buvo sušaudyti 21 857 „paimti į nelaisvę ir internuoti karininkai, žandarai, policininkai, persikėlėliai ir kiti buvusios buržuazinės Lenkijos asmenys“¹⁴.

Totalų teroro pobūdį rodo ir akcija, kurios metu iš Ukrainos SSR ir Baltarusijos SSR vakarinių regionų buvo ištremtos lenkų karo belaisvių, kalėjimų darbuotojų, pasipriešinimo judėjimo dalyvių ir kontrrevoliucinių organizacijų narių, pabėgėlių iš Vokietijos okupuotų rajonų šeimų nariai, taip pat asmenų, pareiškusių norą išvykti iš Sovietų Sąjungos į hitlerininkų užimtą teritoriją, bet gavusių neigiamą Vokietijos atsakymą, šeimų nariai. Remiantis SSRS LKT 1940 m. kovo 2 d. nutarimu Nr. 289-127 ištremti turėjo būti ir Ukrainos visuomeninių bei politinių susivienijimų (Ukrainiečių

nacionalistų organizacijos (OUN), Vakarų Ukrainos komunistų partijos ir kt.) veikėjai, taip pat pasiturintys valstiečiai, turintys 5 ha žemės priemiesčio zonoje, 7 ha kaimo vietovėse ir 10 ha kalnuotose vietovėse, bei šeimos, likusios be maitintojo (esant įtarimui, kad maitintojas buvo suimtas ar okupacijos metais perėjo į Vokietijos zoną)¹⁵.

SSRS NKVD GULAG' o viršinininko duomenimis, bendras 1940 m. pirmojoje pusėje iš Ukrainos SSR ir Baltarusijos SSR teritorijų ištremtų persikėlėlių skaičius sudarė 137 132 žm., pabėgėlių – 77 920; beje, iš Vakarų Ukrainos sričių iki to laiko pavyko išvežti 57 774 pabėgėlius¹⁶. Taigi iš viso ištremta 272 826 žm.

V. Zemskovas nurodo, kad 1940–1941 m. vyko keturi dideli lenkų trėmimai (nors į tą skaičių įėjo daug ukrainiečių, baltarusių, žydų): 1940 m. vasario 10 d. ištremta dauguma lenkų valstybės tarnautojų ir persikėlėlių; 1940 m. balandžio 13 d. ištremti turtingi valstiečiai, dalis pasienio gyventojų, jau represuotų asmenų šeimos; 1940 m. birželio–liepos mėn. išsiųsti į specialiąją tremtį pabėgėliai iš hitlerininkų okupuotos Lenkijos; 1941 m. birželio mėn. išvežti lenkai iš Lietuvos SSR. 1940 m. vasario mėn. – 1941 m. iš Ukrainos SSR ir Baltarusijos SSR vakarinių sričių, taip pat iš Lietuvos SSR ištremta daugiau kaip 380 tūkst. lenkų. 1941 m. balandžio 1 d., trėmimams dar nesibaigus, specialiųjų tremtinių, lenkų persikėlėlių ir pabėgėlių, buvo 210 559 žm.¹⁷

Iš jų 13 448 save identifikavo kaip ukrainiečius, nors realus etninių ukrainiečių, kurių daugelis laikė save Romos katalikais, vadinasi, lenkais, skaičius buvo kur kas didesnis¹⁸.

Tačiau buvo tremiami ne tik šių kategorijų žmonės. 1940 m. balandžio mėn. SSRS NKVD nurodė iš Ukrainos ir Baltarusijos vakarinių regionų ištremti 2–3 tūkst. prostitučių, taip pat 8 tūkst. SSRS kalėjimuose esančių kalinių. Kad būtų kur „padėti“ pasta-

rosios kategorijos asmenis, iš Ukrainos SSR pietuose ir centre esančių kalėjimų į pataisos darbų lagerius išvežta 3 tūkst. žmonių. O 1940 m. rugsėjo d. remiantis SSRS NKVD įsakymu 6 tūkst. nuteistųjų buvo perkelti į naują vietą – Starobelsko lagerį, kuriame iki tol laikyti lenkų karo belaisviai¹⁹.

1941 m. pavasarį prasidėjo naujas represijų įvairiose „Molotovo–Ribbentropo pakto“ zonose etapas. Šį kartą tarp visų kitų „potencialiai priešišku elementų“ kategorijų respublikos vadovybė ypatingą dėmesį atkreipė į OUN. 1941 m. balandžio 15 d. Ukrainos SSR NKVD nusiuntė Ukrainos komunistų (bolševikų) partijos CK pirmajam sekretoriui N. Chruščiovui pranešimą, kuriame išdėstė pasiūlymus dėl priemonių siekiant „likviduoti OUN bazes vakarinėse Ukrainos srityse“. Rekomenduota „įstatymą dėl Tėvynės išdavikų taikyti antisovietinių organizacijų, nelegaliai veikusių Ukrainos SSR vakarinėse srityse, Černovcų ir Izmailo srityse, dalyviams“, o suimtų OUN narių šeimas pagal numatytą schemą ištremti į tolimus SSRS rajonus²⁰.

Šios idėjos buvo įkūnytos VKP(b) CK ir SSRS LKT 1941 m. gegužės 16 d. nutarime „Dėl priešiško elemento ištrėmimo iš Pabaltijo respublikų, Vakarų Ukrainos ir Vakarų Baltarusijos, Moldavijos“. Kitą dieną SSRS NKVD konkrečiai nurodė respublikos vakarinių sričių NKGB ir NKVD viršininkams, kaip turi būti suimami ir ištremiami minėti asmenys; be kita ko, numatyta panaudoti gerai pasiteisinsią supaprastinto „teisminio proceso“ praktiką²¹.

O dėl valstybinio teroro Ukrainoje, tai šiame etape nuo jo daugiausia nukentėjo Šiaurės Bukovinos ir Besarabijos gyventojai, taip pat Ukrainos nacionalistai. 1939–1941 m. buvo suimta ir per susidūrimus žuvo 35 tūkst. nacionalistinio pogrindžio dalyvių²².

Rusijos tyrinėtojas A. Gurjanovas atkreipia dėmesį į tai, kad panašios operacijos

1941 m. buvo vykdomos Latvijoje, Lietuvoje ir Estijoje (birželio 14 d.), Moldavijoje (birželio 12-osios naktį į 13-ąją), Vakarų Baltarusijoje (birželio 19-osios naktį į 20-ąją). Jo manymu, šios operacijos nuo 1940 m. vykdytų operacijų skiriasi tuo, kad skyrėsi įvairių kategorijų tremiamųjų teisinis statusas, jiems taikytos nevienodos represijos: „Kiekvienoje 1940 m. operacijoje šis statusas buvo vienodas: specialiai perkeltus asmenis – persikėlėjus ir specialiuosius tremtinius pabėgėjus (pirmoji ir trečioji operacija) iš Ukrainos SSR ir Baltarusijos SSR vakarinių sričių vežė į izoliuotas specialiąsias NKVD gyvenvietes, o administraciniu būdu ištremtus asmenis (antroji operacija) išskirstė po Kazachstano kolūkius, tarybinius ūkius ir darbininkų gyvenvietes; jiems buvo paskirta NKVD priežiūra.“²³

Remiantis minėtu nutarimu, taip pat SSRS NKVD direktyva „Dėl socialiai svetimo elemento iškeldinimo iš Pabaltijo respublikų, Vakarų Ukrainos, Vakarų Baltarusijos ir Moldavijos“, turėjo būti ištremti:

- 1) kontrrevoliucinių partijų ir antisovietinių nacionalistinių organizacijų nariai;
- 2) buvę žandarai, sargybiniai, policijos, kalėjimų vadovai, taip pat eiliniai policininkai ir kalėjimų darbuotojai, apie kuriuos turima kompromituojančių dokumentų;
- 3) dvarininkai, stambūs prekybininkai, fabrikantai ir buržuazinių valstybės institucijų valdininkai;
- 4) kriminaliniai nusikaltėliai;
- 5) prostitutės;
- 6) asmenų, nurodytų 1–3 punktuose, šeimų nariai;
- 7) kontrrevoliucinių nacionalistinių organizacijų, kurių vadovai nuteisti aukščiausio bausme arba slapstosi ir gyvena nelegaliai, dalyvių šeimų nariai;
- 8) pabėgėliai iš Lenkijos, atsisakę priimti sovietų pilietybę;
- 9) repatriantai iš Vokietijos, taip pat

vokiečių tautybės asmenys, užsiregistravę išvažiuoti ir atsisakę išvykti į Vokietiją²⁴.

1–3 ir 9 kategorijų asmenys buvo siunčiami į SSRS NKVD karo belaisvių lagerius (Kozelečą, Putivlį, Starobelską ir Juchnovą), 6–9 kategorijų – 20 metų tremčiai į Kazachstaną, Komijos ASSR, Altajaus ir Krasnojarsko kraštus, Kirovo, Omsko ir Novosibirsko sritis pasibaigus kalinimo laikui lageryje, 4 kategorijos (kriminaliniai nusikaltėliai) – į GULAG'o pataisos darbų lagerius miškuose, vėliau jų bylos turėjo būti įforminamos per Ypatingąjį pasitarimą prie SSRS NKVD. Iš Ukrainos SSR Černovcų ir Izmailo sričių buvo išvežamos tik „šeimų galvos“ (į karo belaisvių lagerius) ir šeimų nariai (tremtiniai); iš respublikos vakarinio regiono – tik šeimų nariai (tremtiniai) be „šeimų galvų“²⁵.

Iš 85 716 tremtinių, kurie iki 1941 m. rugsėjo 15 d. atvyko į tremties vietas, 9595 buvo ištremti iš Vakarų Ukrainos. Minėtų kategorijų tremtiniai dėl „didesnio socialinio pavojingumo“ gavo griežtesnį negu ištremti „buožės“ ir specialiai perkeltieji (lenkų persikėlėliai ir pabėgėliai) statusą – tremtinių (*ссылнопоселенец*) statusą²⁶.

Vokietijai užpuolus SSRS prasidėjo intensyvios perkeldinimo akcijos. L. Berija 1941 m. birželio 23 d. įsakė „tuoj pat pradėti evakuoti Ukrainos vakarinių sričių kalėjimų kontingentą“. Dėl smarkaus vermachto puolimo ši uždavinį buvo sunku įgyvendinti,

todėl Kremliaus įsakymu suimtuosius, kurių nespėjo evakuoti, šaudė kalėjimų teritorijoje.

Iki 1941 m. rugpjūčio 19 d. iš visų 62 Ukrainos SSR kalėjimų į šalies gilumą išvežta 24 tūkst. nuteistųjų²⁷.

Tuo pat metu (rugsėjo 17–20 d.) 50 tūkst. vokiečių iš Krymo ištremta į Stavropolio kraštą, apkaltinus juos „talkininkavimu priešui“²⁸.

1941 m. rugsėjo pabaigoje vėl prasidėjo trėmimai: į Aktiubinsko sritį iš Zaporožės srities ištremta 31 320 vokiečių, spalio mėnesį – 28 743 vokiečiai iš Stalino srities, 19 tūkst. iš Vorosilovgrado srities. Vėliau toks pats likimas ištiko 9200 jų tautiečių iš Odesos ir Dnepropetrovsko sričių, taip pat 1500 – iš Charkovo srities²⁹.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad trėmimai buvo vienas žiauriausių, antihumaniškų teroro metodų, kurių SSRS vadovybė panaudojo prieš savo liaudį ir kitų šalių piliečius. Mėginimai ideologiniais argumentais pateisinti 1939–1941 m. masines represijas kaip kovą su sovietinės santvarkos priešais nepajėgė nulsėti tikrojo sovietų politikos pobūdžio. Tai buvo tradicinis būdas jėga spręsti sudėtingas politines, socialines-ekonomines ir nacionalines problemas, o jų juridinis legitimavimas visiškai ignoravo teisinės valstybės principus. Žmonės neteko net mažiausių galimybių apginti savo teises, o labai dažnai ir išsaugoti sveikatą bei gyvybę.

Nuorodos

¹ В. Земсков, *Спецпоселенцы в СССР. 1930–1960*, Москва, 2003, с. 20, 21.

² Ibid., с. 83.

³ Rusijos valstybinis socialinės-politinės istorijos archyvas (RGASPI), f. 17, ap. 3, b. 1016, l. 3.

⁴ *Літопис нескореної України*, Львів, 1939.

⁵ Rusijos Federacijos valstybinis archyvas, f. 9479, ap. 1, b. 52, l. 4–7.

⁶ *Депортації. Західні землі України кінця*

30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У трьох томах, Львів, 1996, т. 1, с. 61–62.

⁷ Ibid., с. 80.

⁸ Ibid., с. 86–88.

⁹ Ibid., с. 90, 91.

¹⁰ Ibid., с. 63–72.

¹¹ І. Білас, *Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз*, кн. 1., с. 153, 154.

¹² *Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник*

документов, т. 1: Накануне. Книга первая (ноябрь 1938 г.–декабрь 1940 г.), Москва, 1995, с. 153, 154.

¹³ Поклик сумління, Львів, 1993, No. 15(123).

¹⁴ Органы государственной безопасности СССР..., с. 156, 157.

¹⁵ Депортації..., с. 110.

¹⁶ Ibid., с. 108, 124.

¹⁷ В. Земсков, op. cit., с. 84, 85.

¹⁸ І. Винниченко, Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання, Київ, 1994, с. 46.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Органы государственной безопасности СССР..., с. 99, 100.

²¹ Ibid., с. 147, 148.

²² М. Rudnytska, *Western Ukrainians under the*

Bolsheviks 1939–1945, New York, 1958, p. 128.

²³ А. Гурьянов, „Масштабы депортации населения вглубь СССР в мае–июне 1941 г., <http://www.memo.ru/HISTORY/Polacy/G2.htm>.

²⁴ Н. Бугай, „Выселение произвести по приказу тов. Берия...“, *Revista de istorie a Moldovei*, 1991, No. 1(5), с. 45–922.

²⁵ А. Гурьянов, op. cit., с. 2.

²⁶ В. Земсков, op. cit., с. 90, 91.

²⁷ І. Винниченко, op. cit., с. 48.

²⁸ *Крымская АССР (1921–1945)*, вып. 3, Симферополь, 1990, с. 214.

²⁹ Н. Бугай, „Депортації населення України (30–50-ті року)“, *Український історичний журнал*, 1990, No. 10, с. 32–38; В. Земсков, op. cit., с. 94.